

Evaluatie Een nabeschuiving

Gerben Poortinga

De natuur werd volgens sommige auteurs reeds direct na de laatste IJstijd zodanig grootschalig aangetast door jacht, brand en landbouw dat remigratie en regeneratie van flora en fauna ernstig werden bemoeilijkt. Het is buitengewoon onwaarschijnlijk dat er in enige periode sprake was van een voltooiing van de regeneratie. Het is daarom zonder nadere bewijsvoering onwaarschijnlijk dat er in het postglaciaal een goed referentiekader voor het huidige natuurbeheer kan worden gevonden. De ligging van Nederland ten opzichte van de zeespiegel is drastisch veranderd. Vooral in functioneel opzicht door de vergaande ontwatering en ontzilting en het geheel terugdringen van de overvloeiings- en overstromingsregimes van het deltalandschap. De gemiddelde jaartemperatuur en de neerslaghoeveelheden zijn aan grote schommelingen onderhevig geweest. De bodems op de hogere gronden zijn met name door enige millennia exploitatie vergaand gepodzolideerd en de laatste eeuw eenzijdig herbemest en oververzadigd met stikstof, fosfaat en zware metalen.

Wij beschikken op dit moment gewoon nog niet over een wetenschappelijk en voor het natuurbehoud robuust referentiekader. In het verleden beperkte de actieve invloed

van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en verwante onderzoeksinstituten zich tot het tegenhouden van vernieuwing in het beheer met de daverende doodoener 'het is

Pitrus en duizend jaar wilde parkrunderen. Oude vooroordelen tegen (on)kruiden verdwijnen slecht. Ook na duizend jaar begrazing met wildlevende parkrunderen verdwijnt de Pitrus niet. De plant is zelfs een belangrijk bestanddeel van de vegetatie en blijkt belangrijk voedsel voor zaadeters. Voor paarden is het prima wintervoedsel.

Foto: G. Poortinga.

nog niet onderzocht of bewezen'.

Dat dit tevens tot gevolg had dat er zo nooit een hypothese geverifieerd of gefalsificeerd zou worden daar stond men kennelijk niet bij stil; men volgde gewoon de praktijk van het natuurbeheer zoals dat door hobbyisme van bezorgde medeburgers was gevraagd. Deze praktijk volstond veelal met een zo goed mogelijke nabootsing van het vroegere exploitatiebeheer en het herplanten van bossen na kap met willekeurig welke bomen. Zo toonde men mij om-

streeks 1980 bij 'It Fryske Gea' een 'pol' heide van enige hectaren dat door een nostalgische kudde Drentse Heideschappen werd doodgeloofd. Het graasonderzoek van de afdeling oecologie van de Rijksuniversiteit Groningen, waar toentertijd nog strikt de leerstellingen omtrent de verrijking van de vroegere landbouwmethoden voor onze natuur werden onderricht, deed in het Drentse onderzoek naar de zelfde problematiek (zie onder andere profefschrift Jan Bakker).

De situatie

De diverse proeven met natuurtechnisch bosbeheer falsificeren in elk geval niet de hypothese dat in de meeste natuurgebieden een gestripte natuurwaarde meer behouden is gebleven ondanks, dan wel dank zij de gevoerde exploitatie. In de ecologische opleidingen wordt overigens vaak nog hardnekkig onderwezen dat de landbouw tot de tijd van schoolmeester Thijsse de natuur verrijkte. Maar dat alle nieuwe experimenten zo succesvol zijn bewijst meer de armoede van de vroegere beheersvormen dan het optimale van de nieuwe beheersvorm. Voor optimalisering, afstemming en uitwisseling is nog bijzonder veel werk nodig. Toch heeft men bij de afdeling maatschappelijke biologie van de Rijksuniversiteit Utrecht al uitgevonden dat ook de systeemgerichte trend van de Stichting Tarpan, Stichting Kritisch Bosbeheer, enzovoort, al weer een achterhaalde stroming is en dat soortgericht natuurbeheer (stichtingen ten behoeve van Das, Otter, vlinder, Zeehond) nu de maatschappelijke winnaars zijn (zie Henny de Wind en anderen). Inmiddels is men er ook wel achter dat het natuurbeheer ernstig rekening heeft te houden met het feit dat beheer van een gefragmenteerd systeem of partieel netwerk ge-

heel verschilt van een oorspronkelijk continu differentiërend en verschuivend systeem en derhalve noodzaakt tot vergaande kunstgrepen zoals het nagestreefde kunstmatige waterregime in het Oostvaardersplassengebied. Zie daarvoor ook de al gevoerde discussie over de eilandbiogeografie. Dit onderwerp is kennelijk uit, want ik lees er zelden meer over en voor de vorming van een ecologische infrastructuur worden steeds minder middelen beschikbaar gesteld.

De snelle en grootschalige veranderingen in de landbouw hebben de levensvatbare natuur al teruggedrongen tot de laatste planologische procenten exclusief natuurterrein. Op dat eigen terrein wordt de

kundige zich op het broeikaseffect en het gat in de ozonlaag. Oke, er is wat vernieuwing, er is sprake van heroverweging van doelstellingen, het zoeken naar een natuurlijker referentiekader voor het beheer en verdergaande pogingen om ontwikkelingen ecologisch te sturen. Maar nog steeds presteren vakbroeders het om in eigen kring het grazende beest voor te stellen als goede vervanger van maaimachines in plaats van andersom. Zo zijn wij nog nergens.

Beleid en beheer

Met een globale blik op de artikelen springt in het oog het schrijnende gebrek aan onderlinge afstemming in het Nederlandse natuurbeheer. Integraal natuurbeheer en zelfre-

Highland Cattle in Schotland.
Foto: G. Poortinga.

levensvatbaarheid bedreigd door degradatie van abiotische factoren: luchtvervuiling, kunstmatige waterregimes, ontzilting en vrijwel elke vorm van natuurvijandig medegebruik, zoals houtteelt, jacht, het houden van huisdieren, het instandhouden van nostalgische landschappen en goedbedoelde groene sculpturen van landschapsarchitecten. De effecten van zure regen ontsnappen inmiddels al weer aan onze aandacht voor wij de consequenties en nodige maatregelen goed hebben uitgewerkt, want inmiddels stort elke carrièrebewuste milieu-

gultie zijn toch vooral uitgewerkt als modieus thema. Het een en ander is weinig erudiet uitgewerkt vanuit een beperkte algemene ontwikkeling en gelardeerd met eigen smaak en hobbyisme en met het streven om zichzelf ten opzichte van de collegae te profileren. Wat ontbreekt is afstemming in de lijn tussen wetenschap, beleid en praktisch beheer en evenzeer de afstemming binnen die niveaus. Hiertoe is internationaal noch nationaal een planmatige opzet geformuleerd. Het natuurbehoud

De Schotse bodem is geen Friese klei...

Foto: G. Poortinga.

wordt niet alleen extern maar ook intern aan het maatschappelijke krachten spel overgelaten, even ongestuurd als door de 'Brownse Beweging'. Alsof er geen sprake is van een noodsituatie; alsof niet alle zeilen moeten worden bijgezet, om te redden wat er te redden valt. In IUCN- of EG-verband zijn hoge doelstellingen geformuleerd omtrent de creatie en instandhouding van ecologische netwerken, maar de praktijk van alle dag wordt gevuld met bloempotten en hobbyisme. Nergens is een coherent beleid tot herstel geformuleerd. In Nederland zijn wij ooit een stap verder gekomen met de formulering van het beleid tot

natuurherstel in de groene nota's. Dit beleid is meer een mooie integrale verwoording van wat in de praktijk tijdelijk mode was dan dat het een onwrikbare koers zette. De leek, verrast door de toename van meer of minder aaibare dieren, kan ook in de praktijk een sprong voorwaarts vermoeden. De vakman zou vooral de armoede in de uitvoering van het nationale beleid moeten zien. Dit niet alleen door de heftige en geëmotioneerde tegenwerking van hout- en landbouwlobby. Vooral ook door het interne gebrek aan samenwerking en ontbreken van planmatige gemeenschappelijke aanpak in de natuurbeheerssector zelve, waardoor ze keer op keer knockout wordt geslagen door andere pressiegroepen

als houtteelt, landbouw, recreatie en industrie. Het blijkt uit al die artikelen, die in het kader van dit themanummer niet zijn geschreven. Waar blijft het artikel van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer, van Oosterveld (ja dezelfde die kortelings bijna zelf door een IJsbeer in de kringloop werd betrokken)? Tientallen jaren was hij toch de graasgoeroe! Waar is het artikel van de Rijksuniversiteit van Groningen, waar Jan Bakker een (te) volumineus proefschrift over effecten van begrazing schreef? Of in welk artikel wordt ten minste daaraan gerefereerd zodat is te zien dat die sisyfusarbeid ergens is gelezen of wordt gebruikt? Wie de moed heeft over zulke zaken harde woorden te zeggen, zoals Frans Vera in zijn boek, wordt ook na gemompel over 'testament' in eigen kring vlijtig geëxcommuniceerd en wij prutsen gewoon verder in de laatste modetrend.

Soorten en rassen

Waar Den Haag en de wetenschappelijke wereld afhaken ijlt de praktijk van het natuurbeheer in bonte IVN-stijl na. Wat moet de vakman met geneuzel over sobere pony's en winterharde rassen? Zoals Oosterveld ooit knorrend in zijn baard tegen mij opmerkte: *'als ze honger hebben vreten ze allemaal wel'*! En zo is het. Winterhard zijn alle grote grazers. Verkooppraatjes over winterhardheid zijn effectief om het jammerende publiek bij de hekken te weren, die die 'arme dieren' op stal willen hebben of er een geruit dekleedje over willen doen. Soberheid is een argument om de baal hooi te weren die de boer zijn pinken wil toepropen. De doelstellingen van de buitenstaanders zijn gewoon andere dan die van de natuurbeheerder. De natuurbeheerder wil wild en het publiek wil of bambi-knuffelnatuur of produktie of jacht en eierzoecken. Als defensie tegen zulk

publiek heeft ook de Stichting Tarpan deze argumenten geprostitueerd. Vakgenoten echter zouden zich in hun professionaliteit gekwetst moeten voelen door dergelijke onzin. Vroeger durfden de natuurbeheerders elk dier groter dan een schaap amper te benaderen. Die schroom is inmiddels wat overwonnen, al zoeken velen nog steeds boeren of paardehouders voor inschrijving van hun vee. Het bontst maakten toch de beheerders van de duinen van Oostvoorne het, die zich nota bene moesten laten adviseren door de Stichting Gezondheidsdienst voor Dieren en zich een uitheemse sobere biefstuk (Limousin) lieten aansmeren en de conditie daarvan lieten begeleiden door de lokale dierenarts. De doelstelling is hier ook niet integraal natuurbeheer maar terugdringen van de opslag. Uit het artikel valt af te leiden dat de inheemse soorten, rund en paard, ook maar een tweede keus was omdat de uitheemse soorten, schaap en geit, geen goed gedrag ten opzichte van honden vertonen. Dit is in de doelstelling omtrent herstel van oor-

spronkelijke natuur terug naar af. Wat te zeggen van de Schotse Hooglander? Voor het publiek zeer 'oer' met al dat bruine haar. Voor de vakman minder koe dan een teckel een Wolf. Verdergaand gedomesticeerd, gereduceerd in zijn genen, dan de Frisian-Holsteiner. De kop te kort (als een Perzische huiskat), het postuur te klein (zoals een teckel), het gedrag te dociel (als een tamme kip) en het hele jaar door met dat overdreven winterhaar (zoals een Japanse Zijdehoen zijn pluizig jeugdkleed houdt). Dat haar

Sober rund.

Foto: G. Poortinga.

schijnt overigens een recente verliesmutatie te zijn; vroegere Hooglanders hadden een gewone zomer- en wintervacht. Nu het publiek gewend is aan koeien in het wild, is ook een vollediger koebeeld op zijn plaats. Dan die onzin dat het Oerrund is uitgestorven! Waar komen dan al die koeien vandaan? Die stammen allemaal van het Oerrund en zijn dus het Oerrund! Hier en daar genetisch iets

Fok, geen vrije partnerkeuze.

Foto: G. Poortinga.

Auteur met span exotisch huuldier-
ras (Tarpans).

verdund maar biologen denken toch in genenpools? In die rundergenenpool zitten zeker meer en een completer set genen dan in die laatste rest Przewalskipaard. Daarvan zeggen wij ook niet dat hij is uitgestorven. Dergelijk purisme past toch meer bij de Friese Stabijclub dan bij ecologen, die gewend zijn te denken in termen van evolutie, genenpools, selectie, genetic drift en splitsing en soortvorming in populaties. Het huidige beeld van het paard en het rund zijn even tijdelijke en vluchtige verschijningsvormen van deze soorten als het Oerpaard en het Oerrund. Soorten zijn zeer flexibel in hun verschijningsvorm door het prononceren van een beperkt deel van hun genenbestand onder invloed van milieustress. Voor het natuurbeheer is hun rol als grazer met een zeer actieve pensflora veel basaler. Bovendien dergelijke verteringssystemen evolutioneren ontzettend veel langzamer dan de kleurslag of de kalfskop van de Schotse Hooglander, welke ten slotte slechts verliesmutaties zijn. Kortom van uitgestorven zijn is dus geen sprake! In de Poolse Oeros is slechts een lokaal ras verloren gegaan en niet de soort rund uitgestorven. In dezen mag ook dr. S. Broekhuizen van het voormalig

Rijksinstituut van Natuurbeheer (RIN) zijn bul eens reviseren. De wetenschapper die de Moeflon wel in de inheemse zoogdieratlas heeft opgenomen maar moeite heeft met Heckrunderen en Koniks als wilde soorten.

Dan doet de 'Elseviergids' het al tientallen jaren beter. Op de tijdschaal van de evolutie gezien zijn de tussenijstijden recent. Dus ook het Damhert vormt een wezenlijk onderdeel in het supersysteem van grazers, 'browsers' en intermediate 'feeders'. Als hij door puristische dommeriken is uitgeroeid, moet hij weer worden geïntroduceerd. Al met al is dat uitroeien en herintroduceren een nodeloze en zeer geldverslindende exercitie. Het kan daarentegen zelfs wel nodig blijken om nog enige Afrikaanse equivalenten van uitgeroeide interglaciale browsers in te voeren. Een Olifant lijkt mij zeker in de omvormingsfase buitengewoon nuttig. Ik zeg dit om de lezer duidelijk te maken in wat voor kneuterigheid het Nederlandse natuurbeheer zich ophoudt.

En dan dat prietpraat over primitieve en sobere ponyrassen. Wat is er tegen op Arabisch bloed in een paard? Wat is Arabisch bloed überhaupt? Is het iets 'van buiten' het paard? Iets dat de Arabieren stiekem in het paard hebben gestopt? Alles in de genen-

pool van het paard is daar toch een wezenlijk onderdeel van? Wat voor onderhuids en onbegrepen vooroordeel gaat hier over de toonbank? Dit is gewoon plat hobbyisme. Laat het toch aan de natuur zelf over om te selecteren in goed of slecht. In de prehistorische grottekeningen blijkt de enthousiaste deelnemer van welke ponyclub dan ook zijn eigen ras wel te herkennen. Het paard is altijd divers geweest. Neem nu de motivatie voor de Exmoor Pony bij 'It Fryske Gea'. Hebben de Exmoor in Zuidwest-Engeland, (en als het gaat om de Soayschappen:) St. Kilda ten westen van de Hebriden het zelfde klimaat en de zelfde grondsoort als de Dellebuurtster Heide en de Kleine Wielen? Hier geen wetenschappelijk onderbouwde keus, toeval lijkt een betere omschrijving! Toeval en het werkt zonder mankeren zolang het een volwaardig paard is, Exmoor of Arabier. Alleen het Heckrund, de Tarpan en mogelijk de Bever in de Biesbosch behoren tot de wetenschappelijk onderbouwde keus. Zelfs in vakbladen wordt nog serieus gesteld dat het Przewalskipaard de voorouder van ons huispaard is. Maar de soortenscheiding is hier evident. Wie zich er even in verdiept, weet immers dat dat genetisch onmogelijk is (twee chromosomen meer en het ontbreken van eigenschappen die bij echte paarden wel voorkomen). Leuk voor de inzameling van geld bij het grote publiek, maar - ik kan het niet genoeg benadrukken - ik wil dat niet horen onder vakgenoten, niet onder wetenschappers, niet onder beleidsmakers en niet onder uitvoerders. Anders voel ik mij in mijn professe niet serieus genomen.

Beleid en operationele doelstellingen

Er is in een aantal groene nota's met de status van planologische kernbeslissing ooit een

Fries paard. Sober ras voor op de klei- en zandgronden. Bevattelijk voor hoefbevangenheid.
Foto: G. Poortinga.

nationaal beleid geformuleerd dat globaal het volgende inhoud. Herstel van de ecologische relaties zoals die in bepaalde postglaciale perioden

Hobbybeweiding en voor elk wat wils.
Foto: G. Poortinga.

nog aanwezig waren met als ideaal herstel van zelfregulatie. In het kader van de internationale beleidstrend zou planologisch worden gestreefd naar een netwerk van ecosystemen. Van dit beleid is de ecologische infrastructuur een kwijnende versie. De echo's van dit geformuleerde beleid vinden wij terug in di-

verse artikelen. Wetenschappelijk onverantwoord is de dogmatisering van het criterium postglaciaal. Wij vinden dit terug in het beleid om het Damhart als exoot te beschouwen. Haaks op het beeld staat nog de traditionele inzet van diverse schaperassen, bij uitstek post- of preglaciaal een bewoner van bergachtige streken en in ons land een snelle snack voor Wilde Zwijnen of Wolven. Het genoemde beleid is vervolgens zo weinig geïntegreerd met het landbouw- en recreatiebeleid dat men tracht een walvis in een jampotje te koesteren. De beschikbare ruimte en de beschikbare financiën zijn het uitgangspunt voor de uitvoering van het beleid. De natuur kan echter alleen worden gered met de ruimte die ze nodig heeft en de kosten daarvoor zijn een serieuze post. Als het beleid zich niet richt op de benodigde financiën en ruimte dan is sprake van bedrog. Eerst zal moeten worden uitgemaakt of wij met zo weinig procenten landoppervlak de natuur kunnen laten overleven of dat wellicht twintig procent of meer nodig is. Pas dan hebben wij

ook enig recht Brazilië te kappellen als het gaat om het behoud van het tropisch regenwoud.

Er is al helemaal geen beleid, laat staan een praktische invulling om de globale doelstelling postglaciaal en zelfregulerend verantwoord in te vullen. Let er eens op hoe de artikelen in dit themanummer zich beperken tot beschrijvingen van de toestand van de bodem - een gegeven dat vastligt - en tot een beschrijving van wat wordt gedaan in plaats van wat er zou moeten gebeuren. Alleen voor wat betreft de Blauwe Kamer worden over dat laatste harde uitspraken gedaan. Wat wordt er gecoördineerd richting onderzoeksinstituten? Behoud van de status quo en overleven in de bezuinigingen lijkt de eerste zorg en voor vernieuwing is men huiverig. In het beleid worden bijvoorbeeld clausules gehanteerd als: *'de minimale oppervlakte voor de ontwikkeling van natuurlijk bos is...'* Dit is een onnodig beperkend nonsenscriterium bedoeld als

afhouder van kleinschalige experimenten, gelijkend op het RIN*-statement: *'de minimaal te begrazen oppervlakte is dertig hectare'* (Oosterveld). Welk taai leven dergelijke vooroordelen hebben, blijkt in de artikelen, waarin dit vooroordeel doorklinkt. De Stichting Ecoplan daarentegen beheert momenteel met goed gevolg zeer kleine gebieden met begrazing gedurende kortere perioden. Men moet wel praktisch blijven en het ideaalbeeld niet tot praktijk-

Als een paard honger heeft, vreet het wel ...

Foto: G. Poortinga.

norm verheffen. Deze begrazing vindt plaats met behulp van Tarpans en Schotse Hooglanders.

De artikelen

De artikelen resumerend mag worden gesteld dat Het Groninger Landschap het zuiverst in 'de leer' is. Het is een beschrijvend verhaal over het verloop van het beheer en de ontwikkeling van een wilde kudde Tarpans. Het paard is geadopteerd wegens zijn natuurlijke verzameling genen. Fokken gebeurt niet en aantalsregulatie gebeurt door zekere randomselectie. Hier werd de eerste volledig-natuurlijk-levende-kudde wilde paarden in de Oude Wereld gevormd, een voorbeeld dat snel navolging kreeg in de Oostvaardersplassen en andere gebieden. Inmiddels zijn zelfs al Tarpans voor natuurbeheer naar Frankrijk geëxporteerd. Het beheer volgt bijna onverkort het oorspronkelijke beheersplan voor het landgoed. Jammer dat de runderen er weer uit zijn. Er is voor Koniks gekozen, omdat dit paarderas zo dicht mogelijk bij de natuur staat. Anderzijds heeft de Stichting Tarpan uit een aantal terreinmogelijkheden De Ennemaborg gekozen, omdat dit gebied een buitengewone bodemvariatie heeft met vol-

Exmoor Pony.

Foto: G. Poortinga.

Bij het Soayschaap dragen beide geslachten hoorns.
Foto: G. Poortinga.

doende bodems in de vruchtbare range. Andere beschikbare natuurterreinen bevonden zich vooral of volledig op te arme gepodzolideerde bodems. Juist door die vruchtbaarheid bleek vele decennia traditioneel natuurbeheer wel erg kostbaar maar geen meerwaarde op te leveren. Na introductie van de Tarpans bleek het verschil met de tussentijdse begrazing met Shetlanders groot. Al de weerstand van amper tien jaar geleden memorerend, is er een ongelooflijke acceptatie gegroeid, een gretigheid bijna. Het concept blijkt te werken. Integraal beheer is mogelijk en met de hekwerken vliegt ook de natuur de grond uit. Eén ding is jammer. Er vindt na de intensieve inzet van biologen van de richting de Stichting Kritisch Bosbeheer en van het ministerie nu eerder een vervlakking dan een verdieping plaats. Ook 'It Fryske Gea' heeft een zeer ambitieuze invulling gegeven aan integrale beheersvormen en natuurbouw. Hospers' artikel gaat echter vooral

over de leer zoals die bij 'It Fryske Gea' vigeert. Maar helaas kunnen de provinciale landschappen niet ook al het wetenschappelijke werk voor hun rekening nemen.

Gerard Litjens beschrijft de ontwikkelingen in de Blauwe Kamer, maar vervolgt vanuit de negatieve kanten van het experiment, met een visie op de toekomst die zuiverder de natuur wil volgen. Waarom de Galloway naast de Tarpan als natuurrund zijn plaats moet krijgen blijft in het ongewisse. Consequent doorfilosofierend zou men toch een pleidooi voor Heckrunderen of de vorming van een nieuw rund met nog natuurlijker genenbestand verwachten.

Velen twijfelen aan de wenselijkheid van het streefbeeld voor wat betreft de Oostvaardersplassen, waartoe het begrazingsbeheer en het waterregime vooral een middel is. Ook zesduizend hectare blijft toch een grote bloempot waarin niet alles mogelijk is. Op wat Harm Piek vertelt over de Imbosch valt weinig aan te merken. 'De oertijd tegemoet' stelt hij, al verwacht ik niet in die oertijd zulke gekke, dociele koeien tegen te ko-

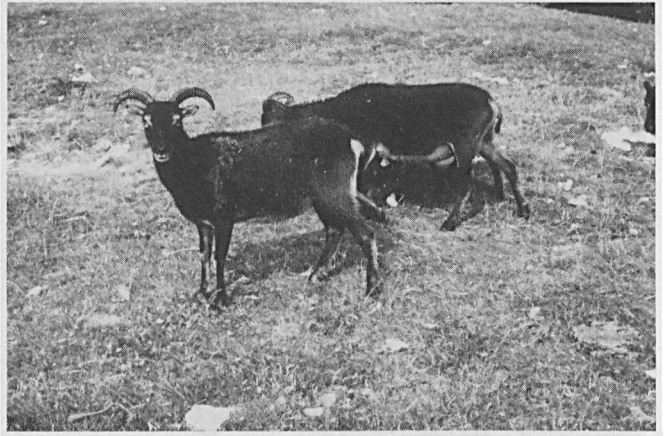
men. Het aantal runderen wordt beperkt tot een op dertig hectare, wegens ontstentenis van een roedel Wolven. Toch zal het hem bekend zijn dat vele onderzoekers stellen dat aantalsregulatie bij grote grazers niet plaatsvindt door carnivorie doch door de beschikbaarheid van voedsel. In de toekomstige oertijd verwacht ik dus natuurlijke sterfte met bijpassende aaseters en beheerders die het publiek uitleggen dat zoiets normaal is in de natuur! Bovendien zijn er volgens Van Wijngaarden-Bakker voldoende archeologische argumenten voor herintroductie van de Wolf.

Hekkesluiters zijn de artikelen over de Slikken van Goeree en over de Oostvoornse Duinen, waar een landschapsdoelstelling centraal staat. Prima dieren op de Slikken van Goeree, maar het beheer wordt door Van Haperen nog te aarzelend gepresenteerd als experiment. In Oostvoorne wordt met ruïnen begraasd, een diersoort die in de oertijd wel zéér schaars was en zich nooit voortplant.

Van Wijngaarden-Bakker komt met enige mooie openingen over vooroordelen die

kunnen ontstaan als men vindplaatsen en voorkomen aan elkaar wil koppelen. De auteur, van huis uit thuis in de archeologie, beperkt zich niet tot archeologische argumenten maar poneert in enthousiaste naïviteit dat Edelherten en Damherten best voor het zelfde begrazingseffect zouden kunnen zorgen als die uitheemse runder- en paarderasen. Bovendien houdt zij een pleidooi voor de inzet van diverse schaperassen. Schoenmaker blijf bij je leest!

Al met al blijkt: de Stichtingen Kritisch Bosbeheer, Ark, Tarpan, Das en Boom, Vlin-der, Otter en wat dies meer zij, zij hebben nog niets van

hun bestaansrecht verloren. Zij blijven de honden die de kudde lammeren bijeen en in beweging moeten houden.

Het Soayschaap, afkomstig van de Saint Kilda-archipel.
Foto: G. Poortinga.

■ Drs. G. Poortinga, Efter de Wal 16, 9055 NE Britsum, 05109-4763.

LITTERATUUR: Bakker, J.P. (1989): Nature Management by grazing and cutting on the ecological significans of grazing and cutting regimes applaid to restore former speciesrich grasscommunities in the Netherlands. Kluwer, Dordrecht.
Vera, F. (1988): De Oostvaardersplassen, van spontane natuuruitbarsting tot gerichte natuurontwikkeling. Uitgave IVN-Grasduinen-Oberon, Haarlem.